

# ГАЛАСЫ Ў ДЫСКУСІІ

---

Сяргей Віцязь (Мінск)

## Нямецка-прускія адносіны ў кантэксце этнічнай гісторыі Беларусі



учасны перыяд гісторыі Беларусі выклікае цікавасць да вытокаў мясцовых этнічных традыцый. Своеасаблівасць характару беларусаў, іх ладу жыцця, для якога у першую чаргу характэрны раўнавага, упартаць і павага да закона, адчуваюцца выразна, і шырока зафіксаваны ў этнаграфічнай літаратуры XIX–XX стст.

Устойлівасць адметных рысаў характару беларусаў, на першы погляд, не мае той сістэмы, што дазваляла б захоўваць арыгінальнасць ва ўмовах нівелюючага культурнага і гаспадарчага асяроддзя. Мова, рэлігія, сістэма адукацыі і выхавання, мясцовая вытворчасць, што звычайна сілкуюць глебу рэгіянальных звычаяў, ва ўмовах сённяшняй Беларусі нічым, быццам бы, не адрозніваюцца ад суседніх. Але ж гэта — на першы погляд. Больш уважлівы дослед паказвае, што беларуская мова, славянская па лексіцы, аказваецца насычанай балцкімі лексізмам, што асабліва шырока выяўляецца ў рэгіянальных дыялектах, тапаніміцы, старарамеснай лексіцы.

Традыцыі рэлігіі, што здаваліся спачатку “супакоена-хрысціянскімі” (побач — праваслаўе, каталіцтва, уніяцтва, шэраг асобных сектаў), аказваюцца, па сутнасці, непакорліва-язычніцкімі. Мала таго, што наш рэгіён цалкам быў ахрышчаны апошнім у Еўропе (у канцы XIV ст.), дык старажытныя вераванні адчуваліся ў шырокім грамадскім жыцці да XVII ст., а ў пахавальным абрадзе (найбольш устойлівы паказчык) язычніцкія рысы захоўваліся да сярэдзіны XIX ст. І нават да сёняшніх дзён наш рэгіён мае глыбокі язычніцкі падтэкст (істотны для ўсіх балтаў) — у мясцовым фальклоры, звычаях, што дакладна фіксуюцца этнографамі.

Сістэма адукацыі і выхавання, што ў старажытнасці была вяскова-абшчыннай (гэта таксама звязана з даўнімі вераваннямі), замацаванай традыцыямі роду, даўніны, адзінага сямейнага жыцця — сёння, безумоўна, моцна змянілася. Але, тым не менш, каранёвая сістэма захавалася. Архаіка, традыцыі, вядома, найбольш трымаюцца ў вёсцы. Становішча ў Беларусі такое, што зямля па-ранейшаму апрацоўваецца сем’ямі, вёскамі. Тэхнічны ўплыў моцна парушыў сувязі і парадкі, што складваліся тысячагоддзямі, але ж прыватныя гаспадаркі захаваліся як істотная катэгорыя. Гэтыя гаспадаркі, як родавыя карнявыя цэнтры, па-ранейша-

му нясуць традыцыі сямейнага выхавання і адукацыі. Беларусы, дзе б ні жылі, вяртаюцца да вёскі, да зямлі, да бацькоў і родных людзей. Прыязджаюць, як правіла, усёй сям’ёй, ды і так ці інакш удзельнічаюць у вясковых справах. Таму можна адзначыць, што яшчэ цепліцца і старажытная родавая сістэма выхавання. Што ж тычыцца мясцовай вытворчасці, дык яна практычна перастала існаваць, як натуральная культурна-эканамічная катэгорыя, пераўтварыўшыся, у лепшым выпадку, у катэгорыю “музейную”.

З дадзенага кароткага пераліку можна лёгка зрабіць вывад, што этнічная сітуацыя ў Беларусі не зусім тая, як здаецца на першы погляд. За агульнапрынятым, знівелюваным з суседзямі сучасным воблікам захоўваецца нерухома-архаічны, непаўторны твар, галоўныя рысы якога звязаны са старадаўнім мясцовым балцкім этнасам, што разам са славянамі склаў аснову этнагенэзу беларусаў. Абедзве гэтыя плыні маюць агульны індаеўрапейскія вытокі, але розны лёс. Іх раздзяленне ў III тыс. да н.э. (калі была заселена тэрыторыя Беларусі продкамі балтаў) завяршылася аб’яднаннем у VII ст.н.э. (калі славяне рушылі на тэрыторыю Беларусі) двух родных, але ўжо розных народаў. За перыяд у 3,5 тысячагоддзі яны атрымалі своеасаблівы грамадскі вопыт, дыферэнцыяцыя якога прасочваецца прыкладна да XIII ст., калі, як лічыцца, распачаўся працэс этнічнага сінтэзу беларусаў.

Адзначым, што славянская плынь распрацавана даследчыкамі у шматдысцыплінарнай паўнаце, што, у прыватнасці, грунтуецца на багатым дакументальным матэрыяле. Балцкая ж плынь, больш старадаўняя, вывучана адчувальна менш, паколькі значна менш адлюстравана ў пісьмовых дакументах.

Відавочна, што вывучэнне і асэнсаванне балцкай плыні фарміравання беларускага этнасу патрабуе скурпулёзнай працы па рэканструкцыі матэрыяльнай і духоўнай культуры балтаў. Гэта, у сваю чаргу, патрабуе наяўнасці дакладна распрацаванай метадычна-сістэмнай базы. Сёння, строга кажучы, яе стан далёкі ад практычнага выкарыстання. Такое становішча, у прыватнасці, вядзе да таго, што шматлікія фальклорна-этнаграфічныя і іншыя этнічныя звесткі збіраюцца і захоўваюцца досыць бессістэмна.

Таму вельмі карыснымі для гістарыяграфіі Беларусі з’яўляюцца даследаванні гісторыкаў Германіі, якія датычацца ўзаемаадносін немцаў са старажытнымі прусамі.

Папярэдне адзначым: той паток індаеўрапейцаў, што прыйшлі у Еўропу ў III тыс. да н.э., і сёння назывецца “археалагічнай культурай шнуровай керамікі” ці “баявых тапароў”, раздзяліўся на шэраг мясцовых плыняў, сярод якіх — плыні балтаў, славян і германцаў. Пасля гэтага раздзялення, у рэгіянальнага развіцця, узаемаадносінны ўсіх трох плыняў мелі пэўныя своеасаблівасці і спецыфічна эвалюцыянавалі. Асабліва значным для сучаснага даследавання этнічнай гісторыі Беларусі з’яўляецца перыяд у XIII ст., калі нямецкі Тэўтонскі ордэн прыйшоў у землі балцкай канфедэрацыі, Прусію з мэтай яе “ахрышчэння”. Жорсткая місія, у якую ўключылася шматлікае заходнееўрапейскае рыцарства, закончылася зніш-

чэннем Прускай канфедэрацыі і, урэшце, — германскай асіміляцыяй прусаў на землях Ордэна. Толькі рэшткі старажытных прусаў захавалі свой воблік — тыя, што здолелі узняцца “наверх” у чужым для іх асяроддзі, і атрымаць родавыя гербы, а таксама ж тыя, што ратуючыся ў вайны з Ордэнам, перасяліліся з сям’ямі у роднасныя ім землі Літвы і Яцвягіі (г.зн. — і на тэрыторыю Беларусі). Дарэчы адзначым, што частка яцвяжскіх зямель, Судовія, уваходзіла ў XII–XIII стст. у склад Прускай канфедэрацыі).

Вельмі істотна для гісторыкаў тое, што ў час агрэсіі супраць прусаў Ордэн фіксаваў пэўныя сведчанні, што сёння з’яўляюцца ўнікальнымі пісьмовымі крыніцамі звестк пра выгляд сярэднявечных балтаў. Так жа карысныя для лінгвістаў нямецка-прускі слоўнік і пераклады на прускую мову некалькіх кананічных тэкстаў. Шмат цікавага для даследчыкаў захоўваецца і у пазнейшых ордэнскіх дакументах, якія фіксуюць адметныя рысы прусаў і іншых балтаў.

Як адзначаў у XV ст. польскі гісторык Ян Длугаш, прусы былі вельмі блізкія па мове і звычаях да яцвягаў, што засялялі значны арэал на тэрыторыі Беларусі (заходні рэгіён). Афіцыйна, па дзяржаўных дакументах, наяўнасць яцвягаў у Беларусі прасочваецца да сярэдзіны XIX ст.

Такім чынам, гістарычныя сведчанні пра нямецка-прускія адносіны, і шматлікія глыбокія даследаванні гісторыкаў Германіі у гэтым напрамку з’яўляюцца каштоўнымі крыніцамі для вывучэння таямнічай старонкі этнічнай гісторыі Беларусі. Таксама ж, на гэтыя працы можна было б абазначыць пры распрацоўцы комплексаў маркераў для выяўлення балцкіх архаізмаў у антрапалогіі, этнаграфіі, фальклору і інш., а таксама тыпалагічна-метадалагічнай сістэмы даследавання балтызмаў, як адной са складнікаў этнічнага вобліку беларусаў.

Таму мы падтрымліваем прапанову сп. Д.Карава аб стварэнні беларуска-нямецкага гістарычнага факультатыва. І, далей, уносім прапанову аб распрацоўцы беларуска-нямецкай праграмы па перакладу і выданню ў Беларусі прац нямецкіх гісторыкаў па тэме нямецка-прускіх адносін — для ўвядзення іх у шырокі навуковы ўжытак для гісторыкаў Беларусі.

Людміла Хмяльніцкая (Віцебск)

### Лютэранскі некропаль у Віцебску



рысутнасць нямецкай культуры ў Віцебску мае даўнія традыцыі. Распачаўшыся яшчэ ў часы існавання Полацкага і Віцебскага княстваў, эканамічнае і культурнае беларуска-нямецкае ўзаемадзеянне плённа тут працягваецца і цяпер. Найбольш звестак захавалася пра жыццё нямецкамоўнай дыяспары Віцебска ў XIX ст., хоць і гэтая тэма патрабуе яшчэ дапрапрацоўкі з прыцягненнем больш шырокага кола архіўных і бібліяграфічных крыніц.

Сярод найбольш знакамітых віцяблян нямецкага паходжання мінулага і пачатку нашага стагоддзяў варта прыгадаць перш за ўсё постаці ўрача Карла Піліпа Врангеля фон Гюбенталя, ураджэнца г.Каселя, вынаходніка гіпсавай імабілізацыі ў медыцыне і занага практыка-эпідэміёлага; інжынера Аляксандра Фетынга, будаўніка першага ў горадзе мураванага маста праз Заходнюю Дзвіну; віцебскага павятовага маршалка барона Мікалая Аша; правізараў Карла Вейгер фон Рэйдэмейстэра і Роберта Ульрыха, уладальнікаў дзвюх самых вядомых віцебскіх аптэк. У 1833 г. па загаду імператара Мікалая I тутэйшым “немцам евангелічна-лютэранскага веравызнання” быў перададзены колішні піярскі касцёл, у якім яны ўладкавалі кірху. У другой палове 1880-х гадоў лютэранская абшчына Віцебска звярнулася з хадайніцтвам да гарадскіх уладаў аб выдзяленні ёй асобнага кавалка зямлі пад могілкі. Хадайніцтва было задаволена, і пад лютэранскія могілкі адвялі пляч гарадской зямлі побач з Вайсковымі і праваслаўнымі Сямёнаўскімі могілкамі. З цягам часу ўсе тры некропалі зліліся ў адзін.

Да 1917 г. у Віцебску было 14 некропаляў (праваслаўных, каталіцкіх, лютэранскіх і яўрэйскіх). Сёння Старасямёнаўскія могілкі — практычна адзіны старадаўні гарадскі некропаль, усе астатнія па-варварску знішчаны за гады савецкай улады. Цяпер тут яшчэ можна пабачыць старыя мамуровыя помнікі і літвыя чыгунныя крыжы з жалобнымі надпісамі, зробленымі па-нямецку. Шчаслівае захаванне рэштак лютэранскіх могілак у Віцебску, пратэстанцкае насельніцтва якога ніколі не перавышала 2 % (немцы па роднай мове складалі каля 1 %), уяўляецца амаль што чудам.

Аднак стары некропаль сёння патрабуе тэрміновай увагі і выратавання. Да гэтага часу ён не мае статусу помніка гісторыі і культуры, штогод з яго бясследна знікаюць мармуровыя помнікі, на месцы старых нечакана ўзнікаюць новыя пахаванні. З гарадскога бюджэту выдаткоўваюцца самыя мінімальныя сродкі на догляд могілак, у поле зроку грамадскасці яны звычайна трапляюць толькі з нагоды святкавання дзён памяці пахаваных тут Дарты Пліекшан, маці слыннага латышкага паэта Яна Райніса, і Юрыя Пэна, першага настаўніка мастака Марка Шагала. Аднак гісторыка-культурная каштоўнасць гэтых могілак значна шырэйшая і знаходзіцца перш за ўсё ў сферы аднаўлення страчаных старонак супольнай беларуска-нямецкай гісторыі. Узяўшы некропаль пад ахову дзяржавы, яшчэ магчыма выратаваць старыя пахаванні і помнікі, расшыфраваць змешчаныя на іх надпісы, скласці спецыяльны даведнік, які з цягам часу можа быць дапоўнены пашыранымі анатацыямі — вынікамі пошукавай архіўнай працы. Думаецца, што першы крок у гэтай справе Віцебскаму саюзу немцаў можа дапамагчы зрабіць Міжнародная асацыяцыя беларусістаў ды іншыя зацікаўленыя арганізацыі, з дапамогай якіх быў наладжаны гэты “круглы стол”.

Яўген Бяласін (Брэст)

## Аб мадальнай прыродзе прылепа -му (на матэрыяле параўнальнай тыпалогіі нямецкай і беларускай моваў)



ловазлучэнні тыпу “дзеяслоў + прылеп -му (-меш, -ме, -мем, меце, -муць)” трактуюцца ў беларускай мове найчасцей як дыялектная форма будучага часу.

Мэтай аўтара з’яўляецца разгляд версіі пра мадальны характар прылепа -му.

Як вядома, беларуская і нямецкая мовы адносяцца да адной сям’і індаеўрапейскіх моваў, аднак да розных групаў. Нягледзечы на вялікі абсяг часу самастойнага існавання і шматлікія разнаветкарныя змены ў тыпалогіі моваў (нямецкая мова страціла сістэму трывання і набыла разгалінаваную сістэму адноснага часу, якую афармляюць сінтэтычныя і аналітычныя формы часу дзеяслова; беларуская мова набыла сістэму трывання і страціла амаль цалкам свае шматлікія аналітычныя формы мінулага часу), трэба браць у разлік магчымасці ізаморфных моўных з’яў, якія, аднак, могуць быць вытлумачаны, і тлумачэнне гэта ляжыць па-за межамі нетаксанамічнай тыпалогіі. Ускосна гэта пацвярджаецца шматлікімі агульнымі словамі, якія ў сучаснай лексікалогіі беларускай мовы маюць статус запазычанняў з нямецкай мовы (галоўным чынам праз польскую) і часта не сустракаюцца ў іншых суседніх славянскіх мовах: бурштын / Bernstein, кафля / Kachel, шкода / Schaden, цэгля / Ziegel, цуглі / Zügel, рыштаванне / Rüstung, дах / Dach, фарба / Farbe, маляваць / malen; ёсць словы, якія трактуюцца як запазычання ў нямецкую мову, або іх статус спрэчны ў розных даследчыкаў: скарб / Schatz, скрыня / Schrank, юнак / Junge, дзякаваць / danken.

Мадальнасць і будучы час маюць пэўны лагічны пункт перасячэння: фармальны цяперашні час мадальных дзеясловаў можа актуалізаваць узровень будучага часу асноўнай падзеі:

Jetzt muß ich gehen. Цяпер я мушу ісці.

Er will trinken. Ён хоча піць.

Вы можаце сесці. Sie dürfen sich setzen.

Пры станаўленні будучага аналітычнага часу беларускай мовы (будучы час I) інфінітыў ужываўся з рознымі дапаможнымі дзеясловамі пачатковай семантыкі, сярод якіх быў і мадальны дзеяслоў “хацець”.

Калі аналізаваць тыпалогію мадальнасці нямецкай і беларускай моваў, то лагічным выглядае дапушчэнне, што тыпалагічным адпаведнікам адной з мадальных канструкцый, а менавіта канструкцыі “haben + zu + Infinitiv”, якая мае значэнне мусовасці або магчымасці, у беларускай мове будзе сінтэтычная канструкцыя з спрагальным прылепам -му або яе разгорнутая форма. На карысць гэтага ёсць, як мінімум, тры аргументы, якія на фоне згаданых вышэй дачыненняў выглядаюць досыць важна.

Па-першае, і ў нямецкай, і ў беларускай мовах дзеясловы “haben” і “мець” у мадальнай канструкцыі са значэннем мусовасці / магчымасці “haben + zu +

Infinitiv” і ў канструкцыі “мець + інфінітыў” (або згорнутай яе форме) не зведзены адно да сімвала, як дапаможны дзеяслоў “haben” у Perfekt або Plusquam-perfekt нямецкай мовы або як дзеяслоў “быць” у гістарычных пэрфэктэ / плюсквампэрфэктэ беларускай мовы; гэтыя дзеясловы маюць, акрамя аднолькавай семантыкі, выразныя рысы тыпалагічнай ізаморфнасці.

Па-другое, разгортванні прылепа ў поўную аналітычную форму, напрыклад:

Ён прыехацьме на наступным тыдні. —

Ён мае(цца) прыехаць на наступным тыдні.

Што рабіцьмеш цяпер? — Што ты маеш рабіць цяпер? здымае часавую недастатковасць сінтэтычнай формы: Мае адбыцца ў камітэце нейкае прыняцце. Мела адбыцца ў камітэце нейкае прыняцце.

Форма “мела” відавочна мае мадальны характар (даволі пэўнае дапушчэнне), аднак цяжка адкінуць і магчымасць рэалізацыі праз яе даволі “ўшчэрбнай” у беларускай мове катэгорыі адноснага часу (наступнасць у мінуўшчыне).

Трэцім доказам эквівалентнасці па прычыне роднасасці або, як мінімум, ізаморфнасці беларускай канструкцыі “мець + інфінітыў” і нямецкай канструкцыі “haben + zu + Infinitiv” здаецца большы яе ўжытак у літаратурна-маўленчай традыцыі беларускага замежжа, дзе беларуская мова не зазнала штучных пераўтварэнняў нахштальт рэформы 1933 года.

Пасыл аб магчымай мадальнасці канструкцыі “мець + інфінітыў” можа, як мінімум, быць развязаны праз кан’юнкцыю: форма “мець + інфінітыў” (“дзеяслоў + прылеп”), можа мець як значэнне будучага або адноснага часу (наступнасць у мінуўшчыне), так і значэнне мадальнасці (мусовасць або даволі пэўнае дапушчэнне).

Пры амаль поўнай тыпалагічнай ізаморфнасці формаў, якія параўноўваюцца, у нямецкай і беларускай мовах яны могуць мець розную частотнасць ужытку.